

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

Լ. 8 ԱՐԴ 1924

Ճարեկան՝ 4 դր. = 1 ստուդիա:

թիւ 5-6
ՄԱՅԻՍ—ՅՈՒՆԻՍ

FREDERICK CORNWALLIS CONYBEARE

Հայագէտը Յունուար 9ին մեռաւ յանկարծամահ Փոլկստոնի մէջ: Ծնած 1857ին՝
ամուսնացաւ 1883ին նախ Մէյրի Էմիլի Մարս-Միլերի հետ, որ մեռաւ
1886ին, եւ երկրորդ անգամ իր այժմեան վերապրող տիկնոց՝ Զէյն Մակ-Դոուէլի
հետ՝ 1888ին: Ցոնքքի չի պարունակուած անդամ՝ նաև 1913ին պատույ անդամ՝ եւ
ամուսնացաւ 1883ին՝ նախ Մէյրի Էմիլի Մարս-Միլերի հետ, որ 1881ին
նշանակուեցաւ անդամ՝ եւ դասախոս: 1883ին՝
անուանուեցաւ Magister
Artium Oxon., 1903ին՝
Բրիտանական ակադե-
միակի անդամ, 1906ին՝
Officier d'Académie fran-
çaise, 1907ին՝ Գիսաէնի
համալսարանին՝ աս-
տուածաբանութեան պա-
տույ ուսուցիչ, 1913ին՝
Կոնկորդի ինքն անձամբ կը շիշտէ կարեւոր այս դէպքը. Professor
Margoliouth first incited me to learn Armenian and pointed out to me
some of the work which an Armenian student may help to accomplish (Aristotle's

Օքսֆորդի համալսարա-
նին պատույ անդամ՝ եւ
1913ին պատույ ուսու-
ցիչ օրինաց Ս. Անդրէի:
Ունէր նաեւ Վենետի-
կեան Միհմարեաննե-
րու ծեմարանին անդա-
մակցութեան տիտղոսը:

Յատկապէս Պրոֆ.
Margoliouthին էր որ
միեց հանգուցեալլ հայա-
գիտութեան ասպարէզ ու
ցոյց ուսուաւ անոր գոր-
ծեր, որոնց կատարումին
հայերէնագէտ մը միայն

կարեւոր այս դէպքը. Professor
Margoliouth first incited me to learn Armenian and pointed out to me
some of the work which an Armenian student may help to accomplish (Aristotle's

categories, էջ XXXVIII): Այսպէս քաջալերուած մեծ չեղինակութենէն՝ մատնանը-շուած գործերուն հիմնական ուսումնասիրութեան նախանիթեր հայթայթելու եւ հայերու ways of living and thinking մերձուստ ուսումնասիրելու դիտումնվ գիտական մանակարհորդութիւններու գծերն ընդարձակեց Կոնիքի մինչեւ Երուսաղէմ ու Էջմիածին (1891): Հայագիտական կարեւոր այս կայաններուն մէջ այնքան յառաջացաւ հայ լնգուի վարժութեան մէջ որ կրցաւ Էջմիածնի եւ Երուսաղէմի միաբան-ներուն հետ առանց թարգմանի միջնորդութեան խօսակցիւ հայերէն, ինչպէս կը հաւատէ ինքն անձամբ Armenia and the Armenians թուոցիկ գրութեան մը մէջ I learned to sustain a very simple conversation with them in their own language (Armenia, Թուոտն 1907, No. 9, էջ 15, 18). Հայերէն այս թութովանը եղաւ Կոնիքի մասն համար “մշտառեւ անցազիր մը, եւ այն շատ հրամայական անցազիր մը՝ միաբաններու համակրանքին անարգել մուտ գործելու համար” (անդ, էջ 15): Այս համակրանքի շնորհի էր որ կրցաւ Կոնիքի ու ուսումնասիրութիւններ կատարել ազատօրէն կենդրոնական այս երկու հաստատութիւններու Մատենադարաններուն մէջ կարեւոր ընազիւններու անվերապահ արտագրութեամբ:

Էջմիածնի Մատենադարանէն վերցուց Կոնիքի բիր յատկապէս արիստոտէլեան եւ պորֆիրեան հայ բնագիրները, որոնց հետ համեմատեց Արիստոտէլի ա. “Յաղագա տասն ստորոգութեանց եւ յաղագս մեկնութեանց, ճառերուն, թ. “Յաղագս աշխարհի եւ յաղագս առաքինութեանց, Սուտ-արիստոտէլեան ճառերուն եւ գ. Պորֆիրի “Ներածութեանց, յոյն բնագիրները¹: Այս գործին իբրեւ յաւելուած Կոնիքի բիր ագնուաքար տրամադրեց Տաշեանին “Արիստոտէլի յաղագս Աստուծոյ”, գործին հայ բնագիրը, զոր նոյնպէս ընդօրինակած էր Էջմիածնի Թ. 2050 ձեռագրէն (Մայր-Ցուցակ): Այս հատուածը հրատարակուեցաւ նաև “Հանդէս Ամսորեայ նի (1893, էջ 227) եւ յետոյ իբրեւ Յաւելուած Կոնիքի նախորդ գործին հայ թարգմանութեան մէջ²: — Պղատոնի գործերուն շատերը (Խթիւփոն, Պատասխանի Սոկրատայ, Տիմեոս, Մինովս եւ Օքէնք) թարգմանուած էին հայերէնի, բայց իբրեւնց իրթին լնգուին համար անտարակոյս մնացած էին անմատենլի նոյն իսկ բանասէրներու. Կոնիքի բիր առաջին անգամ ծեռնարկեց հիմուվին ուսումնասիրել հայերէն մնացորդները, որոշել թարգմանութեան մերձաւոր ժամանակը ու ցոյց տալ հայ բնագրին պահած ընտրելազոյն ընթերցուածները. այս մասին The classical Review թերթին մէջ նուիրեց նաև համառոտ տեսութիւն մը, զոր պարբերաբար փութաց ընդարձակել ու կատարելազոր ծեր- American Journal of Philology թերթին մէջ ծանրանալով մասնաւորագար պղատոննեան օրէնքներուն՝ հայ բնագրին հետ համեմատութեան³: — Rendel Harrisի փելոնիսան յոյն հատակուտորներու հրատարակութիւնը առիթ տուալ

¹ A collation with the ancient Armenian versions of the Greek text of Aristotle's Categories de interpretatione, de mundo, de virtutibus et vitiis and of Porphyry's introduction, Oxford 1892 (Anecdota Oxoniensiæ).

² Տաշեան, Քննութիւնք Դոց Դաւթի Ասյաղի կամ թարգմանութեանց Արիստոտէլի. Թարգմանութիւն և Յաւելուած “Արիստոտէլի յաղագս Աստուծոյ”, Վեհնաւ 1893, նմուշ նաև Մեսրոպ Տէր-Մովսէսեանց թարգմանութիւնը, Արարատ 1892—1893:

³ On the ancient Arm. Versions of Plato, The class. Review, London 1889, հատոր 9, էջ 340—343 (Հայերէն թարգմանութիւն՝ Տաշեան, Հան. Ամս. 1890, էջ 159—160), On the ancient Arm. Version of Plato, Amer. Journ. of Philology, Baltimore 1892, հատոր ԹԲ, Թ. 2, էջ 193—210 (Հայերէն Հանդ. Ամս. 1892, էջ 33—37). On the old Arm. Version of Plato's Laws, անդ, 1892, Թ. 4, էջ 399—413 (Հմմուշ Բազմավեպ, 1891, էջ 346). A collation of the old Arm. Version of Plato's Laws, Book IV, անդ, 1893, հատոր ԺԴ, էջ 335—349, Books V և VI, անդ, 1894, հատոր ԺԵ, էջ 31—50, On the old Arm. Version of Plato's Apology, անդ, 1895, հատոր ԺԳ,

հայագէտին Փիլոնի գործերուն հայ թարգմանութիւնն ալ ենթարկելու քննութեան, որուն “նպատակն էք Հարիսի հրատարակութեան վրայ յաւելու ընթերցուածներու այն տարբերակները, զորոնք Փիլոնի հայերէն թարգմանութիւնը կը դնէր մեր առջեւ”, այս համեմատութեան շնորհիւ կարելի եղաւ նկատել թէ հայ թարգմանութիւնը “շատ տեղ կ'ուղղէ յոյն ընագիրը, շատ տեղեր ալ կը ներկայացընէ հետաքրքրական ընթերցուածներ եւ լոյս կը սփոք Փիլոնի ծեռագիրներուն եւ. (sic) դարէն առաջ ունեցած վիճակին վրայ¹: Ըստհանուր այս ուրուագիծը յաջորդաբար առաջնորդեց Հայագէտը մենագրութիւններու. 1895ին հրատարակեց Փիլոնի “Յաղագ վարոց կենաց տեսականի”, կարեւոր գործը², որու մասին Տաշեանի ուղղած լատիներէն նամնկով կը ծանուցանէր թէ իր հրատարակութեան յոյն ընագիրը վերականգնելու մեծապէս նպաստած է իրեն Փիլոնի հայերէն թարգմանութիւնը, եւ թէ գրութեան վերջը պիտի կցէ հայերէն ընագիրը³: Փիլոնի գործերուն թարգմանութեան ժամանակը եւ, դարու մէջ զետեղելու փորձը մուտ անյաջող ու տարաւ ուսուցչապետը շատ սխալ ենթադրութիւններու՝ իրենեայ գրութիւններու ժամանակը որոշել փորձած պահուն⁴: Յիշեմ փիլոնեան գրոց նուիրուած երկու ուրիշ գրութիւններ ալ՝ On the Philonean text of the Septuaginta. Quaestiones in Genesin, sermo III (հրատարակուած Jew. Qu. Rev. VIII, էջ 88—122) եւ Note on the Philonean reading of two passages in the Timaeus, 38 B and 28 B (ի թերթին Journ. of Phil. XXI, էջ 71, տես Ղազիկեան, Մատենագիտութիւն, էջ 1333—1334): — Յովսեպսի էջ 71, տես Ղազիկեան, Մատենագիտութիւնն ալ գրաւեց Կոնիքի իր մոտադրութիւնը. The Journal of theological Studies ուսումնամեթիւնն մէջ կարծիք յայտնեց թէ Լեհացւոյ նորագոյն ուրբինեան թարգմանութիւնն յառաջ արդէն հայ մատենագրութիւնն ունեցած ըլլայ ուղղակի յոյն ընագրէն առնուած հնագոյն թարգմանութիւն մը եւ ինչըեց որ “Հայերը ըննութիւն մը կատարեն իրենց մատենադարսներուն մէջ եւ ջանան գտնել իրենց ... գրականութեան ամենազնի յիշատակարաններէն միոյն անաղարտ ընագիրը” եւ այս առթիւ յիշեցոց թէ “հնագոյն ընագրին մէկ օրինակը կորսուած է նաւաքեկութեամք Բարեյտայ գլխուն մօտերը 1832ին, ուրիշ հարիւրաւոր հայ ծեռագիրներու հետ միասին, որոնք Մատրասէն կը փոխադրուէին Ս. Ղազար⁵: — 1898ին գործակցեցաւ Harris եւ Smith Lewisի Խիկարի պատմութեան բազմալեզուեան հրատարակութեան հայերէն ընագրին մէկ տնական հրատարակութիւնը Փարիսի չորս, բողեան երկու, վենետիկեան մէկ եղմիածնի մէկ ծեռագրին համեմատ: Կոնիքի ընագրին այսքան համեմատութիւններով հանդերձ եւ իր համեմատաբար հնագոյն ձեւին մէջ ցոյց կու տար դեռ թիւններով հանդերձ եւ իր համեմատաբար պատմական ապատիկ Ա. Ա. կը խոստանար “Բագրատական աղաւաղումներ, զորոնք բառնալու նպատակով Ա. Ա. կը խոստանար “Բագրատական աղաւաղումներ, զորոնք առթիւ Վենետիկի “Ծնորելագոյն” ծեռագրին ամբողջական հրատարակութեան ձեռնարկել”⁶:

J. R. Harris, Oxford 1890 (Հայերէն Տաշեան, չանդ. Ամս. 1890, էջ 158/9): Specimen lectionum armeniacarum or a review of the fragments of Philo Judaeus as newly edited by

1895, հայ ընագիրը, էջ 154—180, “Հետեայն սական եւ այլն (Յանկէն Տաշեան, չանդ. Ամս. 1896, էջ 281): Philo, about the contemplative life, or the fourth book of the treatise concerning virtues եւ այլն, Oxford

1898, տես Տաշեան, Մատենագրական մասն ուսումնամեթիւնը, էջ 449—458:

2 An old Armenian version of Josephus, Extract from the Journ. of theol. Studies, 1908, Թ. 36, էջ 577—683 (Հայերէն թարգմանութիւն Տաշեան, չանդ. Ամս. 1906, էջ 5, ծանօթ. եւ 1908, էջ 289—294):

3 The history of Ahikar from the Syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic versions, London 1898, տես Տաշեան, Մատենագրական մասն ուսումնամեթիւնը, Բ. էջ 1—162 եւ Բագրատիկ 1898, էջ 488/492:

Խիկարի պատմութեան՝ Սուրբ Գրքի հետ ունեցած սերտ առընչութիւնը հայագէտին համար կազմեց կամքջակ մը՝ ցայժմ յիշուած իմաստասիրական ու պատմական գրութիւններու ուսումնափրութենէն անցնելու անմիջապէս անվալերական գրքերու եւ նոր կտակարանի ուսումնափրութեան։ *Jewish Quarterly Review* մէջ 1895ին Աղամ-գրքին անգլիերէն թարգմանութիւնը տուալ եւ մատնանշեց թէ հայ ընագիրը ոչ թէ յոյն, այլ ասորի ընագրին հետքերը կը կրէ¹, որուն դէմ արտայատուեցան սակայն *Preuschen* եւ *Vetter* պաշտպանելով հայուն յոյն ընագրէն թարգմանութիւնը²։ Քիչ ետքը նոյն ուսումնաթերթին մէջ Սին կէրի հրատարակած Ռուբէնի եւ Շմատոնի կտակներուն ընագիրները համեմատեց հայ թարգմանութեան հետ³, որուն յաջորդեց Յուղայի, Դանայ, Յովսէփայ եւ Բենիամինի կտակներուն հայ ընագիրներու հետ համեմատութիւնը⁴ եւ 1901ին “Յորայ կտակը եւ երկուտասան նահապետաց կտակը”⁵։ Բարաղամու եւ Յովսէփատու նշանաւոր գրոյցի մասին յարուցուած գրական հոսանքին ալ խառնուեցաւ կոնի իրի եւ յատուկ ուշադրութիւն հրատիրեց գրոյցին վրացերէն եւ հայերէն թարգմանութիւններու վրայ եւ յիշեցոց թէ հայ թարգմանութիւնը Ժ. ղարուն կատարուած է ասորերէնէ Աստիք ձեռքով⁶։ — Նոր կտակարանի անվաւերականներու մէջն ըննութեան առաւ յատկապէս Կոնի իրի *Acta Pilati* եւ հայ թարգմանութեան երկու ընագիրները (*α* = *Paris Codex arménus* 44 եւ *β* = *Paris Codex arménus* 88) թարգմանեց յունարէնի եւ լատիններէնի, որովհետեւ *the Armenian version clearly reflects a very primitive Text of the Acta Pilati*⁷։ Եղյալէս ըննութեան ենթարկեց Յակովբայ Եղիոր Տեառն “Աւետարան մանկութեան Յիսուսի”, անվաւերականը եւ վենետիկեան ձեռագրէ մը արտագրելով հայ ընագիրը հրատարակեց մասամբ *Journal of Theology* թերթին մէջ սա ծանօթագրութեամբ թէ “հայ ընագիրը յունարէնի հետ չի համաձայնին ամէն տեղ, այլ ունի մասեր, որոնք արարական թարգմանութեան մէջ կը գտնուին. հայ թարգմանչին ընագիրն ասորերէն էր, ինչպէս կ'երեւի, թերեւս այն ընագիրը, զոր Եփրեմ ալ գործածած է”⁸։ — Նոր կտակարանի մասին *The Academicie* մէջ համառու ընդհանուր տեսութիւն մը գրեց 1896ին⁹, որուն տարի մը ետքը յաջորդեց *Journal of Theology* ի մէջ նոր կտակարանի *Փշիտտա* թարգմանութեան մասին յօդուած մը, լուսաբանուած հայ եւ ասորի թարգմանութիւններով ինչպէս նաև Եփրեմի Պատղափ թղթոց մեկնութիւններուն հայերէն ընագրով։ Իր այս ուսումնասիրութեամբ եկաւ հասաւ Կոնի իրի ի մէջ այլց սա եղբակացութեան թէ ա. Ասորի *Փշիտտա* որոշակի կ'ընդհանուրով Եփրեմի մեկնութեան հայ ընագրին մէջ, բ. միեւնոյն *Փշիտտա* ընագիրը — ոչ այնքան ընդարձակ տարածութեամբ ընականաբար — կ'ընդհանուրով նաև նոր կտակարանի հայ եւ վրական թարգմանութիւններու մէջ

¹ On the apocalypse of Moses, Jew. Qu. Rev. VII, t. 216—235.

² Die apokryphen gnostischen Adamschriften, aus dem Armenischen übersetzt und untersucht, Giessen 1900, եւ Փէտրէս եր գրախոսականին մէջ Theol. Quart. Tüb., 1903, t. 59.

³ A collation of Sinker's texts of the testaments of Reuben and Simeon with the old Armenian version, Jew. Qu. Rev. VIII, t. 260—268.

⁴ A collation of Armenian texts of the Testaments of Judah, Dan, Joseph, Benjamin, անդ, t. 271—285.

⁵ The Testament of Job and the Testaments of XII Patriarchs, անդ, 1901, t. 111—127, 258—274.

⁶ The Barlaam and Josaphat legend in the ancient Georgian and Armenian literatures, Folk-Lore 1896, t. 101—142, անդ 4. պ., Մրարան, 1896, t. 375 եւ չ. 9., Հանդ, Անդ, 1896, t. 250:

⁷ Acta Pilati, Studia biblica et ecclesiastica Թերթին մէջ Oxford 1896, t. 59—132, տնս է 69:

⁸ Protevangelium Jacobi, Journal of Theology, 1897, t. 424—442, Տիմոն չ. 9., գ., Հանդ, Անդ, 1898, t. 88:

⁹ The Armenian version of the New Testament, t. 98—99:

երբեմն միասին եւ երբեմն առանձնակի եւ գ. հայ եւ վրական թարգմանութիւնները ասորական հիմ ունին եւ ներկայ ընազիւնները խմբագրուած են ասորերէնէ եղած նախնական թարգմանութիւններէ յոյն ծեռագիրներու առաջնորդութեամբ¹: Սոր կտակարանի իմադրական տեղիքներու ուսումնասիրութեան ալ նպաստել կարծեց կոնի ըի իր զրած մանր յօդուածներով. այսպէս 1893ին The Expositorի մէջ փորձեց ցոյց տալ թէ Մարկոսի վերջին տասնութերկու համարներուն հեղինակն է Արիստոն երէց, որովհետեւ Էջմիածնի Թ. 229 համբաւառ աւետարանին մէջ “յառացեալ Յիսուս,,է առաջ նկատած էր թէ կարմիրագիր զրուած է “Արիստոն Երիցու². 1898ին A Dictionary of the Bibleի մէջ (edited by J. Hastings) դեռ կը պաշտպանէր տարօրինակ միեւնոյն կարծիքը (հատ. Ա., էջ 154). կարծեց դարձեալ Եփսէմէն վկայութիւն մը զրած ըլլալ Հուկատ ընազիրն մէջ Ա. եւ Բ. զլովներու պակասութեան ի նպաստ³, նոյնպէս “Իրք շնացեալ կնոջ, հատուածին (Յովի. Հ, 1—11) Էջմիածնի վերը յիշուած աւետարանին մէջ պահուած” նոր եւ բոլորովին անսուլորական մէկ ընազիքը, զրած, զր ենթաղրեց թէ Պապիստէն կամ “Աւետարանին որ ըստ Հրէից, առած ըլլան հայերը⁴: “Պապիստ եւ Գործք Առաքելոց,, վերնազրով վորքիկ յօդուած մըն ալ տուս Class. Rev.ի մէջ (IX, էջ 258): Այս մանր ու անկարեւոր ուսումնասիրութիւններու քով (որոնք ստէպ բուռն հակածառումներու սահմեցան) կը մասյ իր տեսակին մէջ զլուի գործոց մը “Յայտնութեան հայերէն թարգմանութիւնը,, նախաներսէսեան խմբագրութեամբ արտագրուած Քողեան Codex Armenianusէն, շ. 2 (1—32), համեմատուած հնագոյն ըազմաթիւ ծեռագիրներու հետ (33—46, 53—92 եւ 163—189), թարգմանուած անզիւնուէնի (3—60), մանրակիտ ուսումնասիրուած ընդարձակ յառաջաբանի մը մէջ (61—163) եւ ճոխացած կիւրդի պարապմանց զրոց հայերէն ընազրով (95—149), ծեռագրական համեմատութիւններով (150—162), անզիւնու ծանօթագրութեամբ (165—168), թարգմանութիւններով (168—221) ինչպէս նաև նորին կիւրդի “Յաղագ տօնի սրբոյ Զատկին,, թեամբ (168—221) ինչպէս նաև նորին կիւրդի “Յաղագ տօնի սրբոյ Զատկին,, առ թէողոսիոս ուղած թղթոյն հայերէն ընազրով (142—149) եւ անզիւնու թարգմանութեամբ (էջ 215—221)⁵: Ս. Գորց ուսումնասիրութեան հետ ուղղակի թարգմանութեամբ (էջ 215—221): Ս. Գորց ուսումնասիրութեան կոնի ըի իր հետագութիւններուն, այսպէս համբաւառ երեխին ալ նիւթ կազմեցին Կոնի ըի իր հետագութիւններուն, մասին նորից շատ կարեւոր յօդուած մը Journal of Philology ուսուութիւններու մասին նորից շատ կարեւոր յօդուած մը Journal of Philology թերթին մէջ եւ շեշտեց թէ Պատրոսի թղթերուն հայերէն թարգմանութեան համար հայ հայերէն ընտրած են ընազիք մը, զր կրնանք անուանել Եւթաղեան նոր հրատա- ժակութիւն, որ կը պարունակէր իր կարգին Պամփիլիայ ընազիքը. այս առթիւ մանր ընսութեան ենթարկեց Եւթաղի Ժամանակը եւ արտայայտուեցաւ զրութիւններուն

² Ariston, The author of the last twelve verses of the New Testament, p. 232, *Mémoires de la Société Finno-ougrienne*, 1895, t. 114, 1895; t. 372-378: *Բանակիրական մատուցություն*, Եվանգելիա, Եպիսկոպոսական, Գրական ժողովածոյ, t. 110, Folio 110, V^o.

³ Ein Zeugnis Ephräms über das Fehlen von c. neutest. Wiss. 1902, t^o 192–197; *Ephraim. Utrum. 1895, t^o 18:* *of Alexandria's Scholia on the incarnation and Epistle on*

t. Wiss. 1902, *t. 2* 192-197; *Georgian Archaeology*, *2* 1902, 180-181; *Cyril and Methodius in Georgia*, 1906, 18-19.

⁴ *Sawtawun b. Dignad Bonyan,* *The Aramaic version of Revelation and Cyra of Uru.* 1906, 48, 1, 47, 13.

հարազատութեան ի նպաստ¹: Նոյնպէս յատուկ ուշադրութեան առաւ Ուկերերանի եւ Եփեմէն քաղուած “Մեկնութիւն Գործոց Առաքելոց խմբագիր,, անանուն գործիւնը եւ տեղեկագրեց թէ մեկնութեանս մէջ գործածուած Գործոց բնագիրը կը տարերի ծանօթ յոյն բնագիրներէն²: Այս անդրադարձումը շմաց այսպէս ամուլ, 1919թ. Ակինեանի ուղած իր մէկ նամակով մատենադարանիս Թ. 571 Ձեռագրին սկիզբ պահուած Գործոց հատակոտոր մեկնութեան վրայ Ակինեանի ուշադրութիւն հրաւիրեց ու այս հրաւիրին շնորհիւ էր որ Ակինեան յաջողեցաւ աւետել հայագէտին Եփեմի Գործոց մեկնութեան կալեւոր գիւտը³:

Հնագոյն շրջանի եկեղեցական հայրերու հեղինակութիւններու ուսումնասիրութեան համար Կոնիքի ու սպաս դրաւ մասնաւոր գործունէութիւն եւ չանց քաման սիրական օտար շրջանակներու մատչելի դարձնել հայ մատենագրութեան մեջ աւանդած հայրախօսական գործերը եւ իրեւ մասնագէտ արտայայտուեցաւ ստէմ անոնց թարգմանութեան ժամանակի եւ արուեստի մասին: Յուշարձան գրական ժողովածուի մէջ հրենեայ նորագիւտ գործներուն հայերէն լեզուն համեմատութեան դնելու Փիլոնի գործերու հայ լեզուին հետ փորձեց որոշել անոնց թարգմանութեան ճիշտ ժամանակը⁴. Մարեմայ պաշտամունքին նախանիկէական իբրեւ կարեւոր յիշատական Եաքսուտոր թերթին մէջ Գրիգոր Սքանչելագործի անունով հասած “Ի սուրբ Աստուածածինն եւ ի միշտ կոյսն,, ծառը թարգմանեց անզլերէնի եւ փաստեց հարաց զատութիւնը⁵: The Journal of Philologyի մէջ հրատարակեց Ս. Աթանասի “Յաղագ մարմատորութեան,, եւ “Ընդէմ Արիոսի,, գրուածներուն հին հայ թարգմանութեան յոյն ընագրին տարրերութիւնները. Կոնիքի ու հայ թարգմանութեան յոյն ընագրը այժմեան յոյն ընագրէն հնագոյն գտաւ եւ կարծեց (վրիպմամք ընականաբար) որ հայ թարգմանութիւնը ե. դարուն կատարուած ըլլայ⁶: 1898ին Anecdota Oxoniensia շարքին մէջ հրատարակութեան տուաւ “Տրամախօսութիւն Մթանասի Եաքլէոսի,, եւ “Տրամախօսութիւն Ցիմնթեայ եւ Ակիղեայ,, գրուածներուն յոյն ընագիւնները եւ այս առմիւ վենետիկեան անտիպ օրինակին հայ ընագիրը համեմատելով մանրամասնորէն յոյն ընագրին հետ՝ տարրերակները նշանակեց ծանօթութիւններու մէջ. հայ թարգմանութիւնն էր որ կը լրացնէր տրամախօսութեան յոյն թիւններու մէջ. հայ թարգմանութիւնն էր որ կը լրացնէր տրամախօսութեան յոյն ընագրին վերջարանի պակասը, զոր փութաց իսկոյն թարգմանել հայագէտն անմը միերէնի եւ կցեց յոյն ընագրին⁷: Կը շեշտեմ անցողակի թէ Աթանասի Գործոց հրաւ-

¹ On the Codex Pamphilii and date of Euthalius, Journ. of Philology, հատ. ոդ, էջ 241—259, որ քաղուած ծօրէն թարգմանուած է Բագմավեպի մէջ 1895, էջ 209—212 եւ 260—263, աեւ նաև Հայագէտին այս մասին գոած ուրիշ մէկ յօդուածը, Zeitschrift f. d. neutestamentlichen Wissenschaften und d. Ende d. Urchristentum, 1904, էջ 59—52:

² On the Western text of the Acts as evidenced by Chrysostom, Journal of Philology, հատ. ժի, էջ 135—171 հմտէ Հանդ. Ամս. 1896, էջ 379 տես եւ Rendel-Harris, Four lectures on the Western text of the New Testament, London 1894.

³ Սույու Եփեմ, Մեկնութիւն Գործոց առաքելոց, հրատարակեց Հ. Ն. Ակինեան, Վիեննա 1921, ուրիշ վարչութեան, Հանդ. Ամս. 1922, էջ 403—409 եւ Merkî շատ կարեւոր ուսումնասիրութիւնը՝ Theologische Quartalschrift, Innsbruck 1924, էջ 37—58 եւ 226—260:

⁴ The age of the old Armenian version of Ireneaus, Յուշարձան, Վիեննա 1911, էջ 193—202, հմտէ այս մասին վարչութեան, Հանդ. Ամս. 1921, էջ 449:

⁵ On an ante-nicene homily of Gregory Thaumaturgus. The homily of St. Gregory the Wonder-Worker concerning the Holy Mother of God, ewer Virgin 1896, էջ 161—173:

⁶ On the sources of the text of S. Athanasius 1896, հատ. ոդ, էջ 285—300, տես Հ. Գ. Գ., Հանդ. Ամս. 1896, էջ 247:

⁷ The dialogue of Athanasius and Zaechaeus and of Timothy and Aquila, Oxford 1898, հմտէ Տաշտամանդ Հանդ. Ամս. 1899, էջ 24—25;

տարակութեան նիւթապէս նպաւոեց Կոնիքի թիվը: Դիռնեսիոս Աղեքսանդրացոյ հերետիկոսներու մկրտութեան առիթով գրած նամնակներուն հատակոտորները, որոնք պահուած զանուեցան Տիմոթէոս Կուզի Հակածառութեան մէջ, մասնաւոր մտադըութիւնը գրաւեցին հայագէտին, որ փոխադրեց զանոնք անզլիերէնի եւ լրյա ընծայեց English historical review թերթին մէջ¹, նոյն հակածառութեան մէջ աւանդուած հայրահօսական որիշ կարեւոր վկայութիւններու մասին ալ (Իրենէոս, Աթանաս, Դիռնեսիոս) նուիրեց համառոտ ուսումնասիրութիւն մը Journal of theological Studiesի մէջ². Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaftի մէջ Վենետիկի Միհիմարեանց մատենադարանի Ձեռագրի մը վրայէն Եպիփանու “Ի սկզնագիր Արարածոց եւ աւետարանական քարոզութեանց որ ըստ Կուկայ, ճառը տուաւ ան-Արարածոց եւ աւետարանական քարոզութեանց որուն տարի մը ետքը յաջորդեց Երիշանուս զիթերէն թարգմանութեամբ 1906ին, որուն տարի մը ետքը յաջորդեց Երիշանուս on the baptism յօդուածը նոյն թերթին մէջ³: Մի եւ նոյն թերթի մէջ հրատարակեց on the baptism յօդուածը նոյն թերթին մէջ⁴: Byzantinische Zeitschriftի մէջ Վենետիկի ձեռագիրներու համեմատութեամբ⁵: Възантинische Zeitschriftի մէջ Վենետիկի ձեռագիրներու համեմատութեամբ⁶: (Գէորգ Կիպրացույ գրքը “Կարգաւորութիւն մայրաքաղաքաց,, եւ այլն թրզմ. Ներսէս Լամբրոնացի) Վատիկանի Թ. Յ. Հայերէն Ձեռագրին վրայէն, թղ. 270ը⁷:

¹ Newly discovered letters of Dionysius of Alexandria to the Papes Stephen and Xystus, *wmq*, 1910, t. 2 111-114:

¹ Newly discovered letters of Dionysius, *ibid.*, 1914, 42-100.
² The patristic testimonia of Timotheus Aelurus, *ibid.*, 1906, 42 318-332 by Epiphanius on the baptism, *ibid.*
³ The Gospel commentary of Epiphanius, *ibid.*, 1906, 42 318-332 by Epiphanius on the baptism, *ibid.*

³ The Gospel commentary of Epiphanius, 1907, t. 221-225; *Utrumq[ue] ex lingua armena latine reddidit. Disputatio inter patriarcham Antiochiae*

⁴ *Dialogus de Christi die natali, ex lingua arm.*
Cosroemque Armenorum Doctorem, wün, 1904, t^o 327-334;
P. Z. 1896, t^o 118-136.

⁵ On some Armenian notitiae, B. Z. 1896, t^e 118-120; *The Guardian* 1893, t^e 998:

⁵ On some Armenian notices, The martyrdom of Apollonius, The Guardian 1893, &c.

⁷ The apology and acts of Apollonius and other monuments of Early Christianity,
պութեան վեճազի՞ն է Armenian apology, acts of Apollonius and other monuments of Early Christianity,
London 1896, հմտ կ., Վ., Արարատ 1895, էջ 113;

Նոյնպէս Գալուստ Տէր - Մ' կը տէեանի հրատարակած՝ Յիշատակ դատակնքաց Գորիա եւ Շմինի վկայից, հնագոյն վկայաբանութիւնն իբրև The earliest historical document ներկայացուց թարգմանութեամբ եւրոպական բանասիրութեան, որ ասոր բուն սկզբնական բնագրին Ռահմանի կի գիտէն եւ հրատարակութենէն յառաջ (1899) յունարէն այլայլած խմբագրութեամբ միայն կը ճանչնար Գորիայ եւ Շմինի վկայաբանութիւնը¹:

Ուստիմասիրուած այս նիւթերուն հետ, որոնք առաւելապէս ոչ-հայ հեղինակէ ներու գործերը կը շօշափէն եւ հետեւաքար օտար նկարագիր ունէն, Կոնիքի ընթեցաւ նաեւ ուղակի հայագիտութեան եւ ըննութեան նիւթ դարձուց հայ եկեղեցւոյ կանոնագիրը եւ մասնաւորապէս հայ ծիսագիտութիւնը, ինչպէս նաեւ ազգային հայ պատմագրութիւնը եւ ծեռագիրներու ցուցակագրութիւնը: British Museum Կոնիքի ընթեց կը պարտի իր հայերէն բաւական ծովն հաւաքածոյրին յօրինուածական ցուցակագրութիւնը²: Խորենացոյն ինդրոյն մէջ Կոնիքի ընթեց ըռնեց որոշ դիրք. Byzantinische Zeitschriftի մէջ 1901ին Սեղբեստրոսի վարքին եւ Խորենացոյն փոփոխակի յարագերութեան հարցի մասին փորձեց Կառիէրի հակառակ արտայայտուիլ ուժգործն ու չափազանց յանդուզն վերջարան մը դրաւ իր գրութեան՝ “Ժամանակ մը ինծի ալ համիզի երեւցան Կառիէրի փաստերը. որախ եմ որ կրօյ ազատիւայն Անթաղրութեան լուծէն, որ անխուսափելի կ'երեւար եւ սակայն այսշափ դժուարութիւններ կը պարունակէր,, . այս առթիւ նշանաւոր յորդոր մը կարդաց հայերուն, զոր անզամ մըն ալ կը բաղձամ կրկնել այս տեղ. “Ցուսակի է որ ամբողջ միջաղէպահ յորդոր Կ'ըլլայ հայերուն իրենց ծեռագիրներուն մէջ ամբարուած միջնադարեան զանձերէն աւելի բան հրատարակելու: Իրենց թերթերուն եւ գրքերուն մէջ չափէն աւելի տեղի կու տան անշան յայտարարութիւններու եւ տարապայման զուշակածոյ Ենթաղրութիւններու, խարխափելով զանազան տեսութիւններու եւ զուշակութիւններու մէջ, որոնք իսկոյն կը պարզուէն եթէ քիչ մը աւելի տպուէն ծեռագրական աղբիւնները³, : Այս յօդուածին իրենց յաւելուած 1902ին ֆրանսերէն գրութիւն մը տրամադրեց “Հանդէս Ամնօրեայ”, որ կրկնին անդրադառնալով ամբողջ ինդրոյն շանուց Խորենացոյ գործածած աղբիւններու ինտերը տսարանել ուրիշ տեսակէտով մը⁴, եւ տարի մը ետքը իբրև շարունակութիւն միեւնոյն նիւթին երբորու աւելի ընդարձակ յօդուած մը զրեց, որ փորձեց չըրել այս անզամ առաւելապէս Խաւաթեանցի կարծիքները⁵: Խորենացոյ աղբիւններու ըննութեան պահուն անտարակոյս ծնունդ առին “Զատկական ժամանակագրութեան”, եւ Մաղաղափ մասին գրուած երկու փոքրիկ ուսումնասիրութիւններ, մին տպուած Journal of theological Studiesի⁶ եւ միսալ Byzantinische Zeitschriftի մէջ⁷: Կոնիքի ընթեց Խորենացին Կառիէրի եւ Խաւաթեանցի ուժեղ յարձակումներու դէմ պաշտպանելու եւ

¹ Armenian Acts of Guria and Shamuna, The Guardian 1887, t. 227-229;

² A catalogue of the Armenian manuscripts in the British Museum, London 1913.

³ The date of Moses of Khoren, B. Z. 1901, t. 489-504, տես հայերէն թարգմանութիւնը Տաշիր. Ամս. 1902, t. 1-6 եւ 85-90:

⁴ Խորենացոյ պատմութեան աղբերաց ինդիրը, Հանդ. Ամս. 1912, t. 129-132 եւ 198-199:

⁵ Մ. Խորենացոյ պատմութեան ժամանակի մասին, Հանդ. Ամս. 1903, t. 30 36, 152 157, 215-218, 317-320, 325-330:

⁶ On the date of composition of the Paschal Chronicle 1901, Թիւ 6:

⁷ The relation of the Paschal Chronicle to Malalas 1902, t. 395-405: Տես նաև Life of St. Nino-Passage relating to Nino in the Armenian History of Moses of Choren (M. 86), The Armenian Version of Djivanshēr.

Երականէն աւելի հին դարաշրջանի մէջ զետեղելու փորձն մէջ սակայն չլրցաւ յա-
ջողին հակառակ իր բուռն ճիգերուն: — 1893ին Լիոնի Մատենադարանին Թ. 15
Զեռագրին կազմին մէջ երեւան հանած Եղիշէի պատմութեան հատակոտորները
Թղթակցութեամբ հաղորդեց “Հանդէս Ամսօրեայ”, որ այսպէս կը վեսչացընէ գրո-
թիւնը՝ “Համասուռ ըսելով հատակոտորքս կը ցուցընի մանր տարբերութիւններէ զատ
նաեւ այն որ հեղինակիս գործը պարունակող ծեռագիրները շափազանցօքն կեր-
պարանափոխ եղած ու ընդմիջարկութիւններ առած են՝ հասնականորէն Ժ. գարէն
եարը¹, : “Հանդէս Ամսօրեայ” մէջ 1903ին (էջ 30) Վենետիկեան Թ. 739 Զեռագրին
մէջ աւանդուած Ենանիայ Շիրակացոյ “Ճննդեան,, եւ “Զատկի,, ճառերուն լոկ
յիշատակութիւնն ըրած ու անցած էր Կոնի թիր, 1906ին, անակնկալօրէն, ներկայա-
ցոց հասպակութեան առաջին ճառին անզիերէն թարգմանութիւնը Եպօսիօրի մէջ²
եւ 1907ին Ենանիայի ինքնակենասպառութեան նոյնպէս անզիերէն թարգմանութիւնն
հետ միասին “Զատկի,, ճառին թարգմանութիւնը Եպօսիօրի մէկ նոր ծեռագրին
Քրիտանական թանգարանին նոր ստացած կաղանկատուացոյ մէկ նոր ծեռագրին
վկայ 1903ին “Պատմազիր Հայոց, շարքին հրատարակիչ բանասէրներուն ուշադրու-
թիւնը հրաւիրեց Բանասէրին մէջ եւ ցոյց տալու համար ծեռագրին ըարձ արժէքը
երեք էջ համեմատութեան ըերաւ Մովկուայի տպագիր օրինակին հետ (12, 13 եւ
14) եւ մատնանշեց թէ լա պրեմիերա էդիուն առաջին առաջին առաջին առաջին առաջին
1863, և այսուոր տիւն այսուոր տիւն այսուոր տիւն այսուոր տիւն այսուոր տիւն
Հայաստանի Փաւղիկենանները (Թուղրակեցինները) Երոպայի ծանօթացնելու համար
ճնոնարկեց Կոնի թիր “Բանակի ծշմարտութեան,, գրութեան անզիերէն թարգմա-
նութեան, որուն ընդարձակ ներածութեանը մէջ (196 էջ) շօշափեց մանրամասնօրէն
թուղրակեցիններու աղանդին ամէն կարեւոր յարարեական ինդիբները եւ նազրին
անզիերէն թարգմանութեան կցեց Նարեկացոյ, Մագիստրոսի, Օճնեցոյ եւ Շնոր-
հալոյ այս աղանդի մասին գրած էջերը: Հետաքրքրական է ուսումնասիրութեանս
վերջը Կոնի թիր անհամի գրած հայերէն ուա յիշատակարանը.

“Ես Գրեգորիկ Կոպիրիւր, որուսպա ուսուցաց Օրփորդի, հայագետ ու հայասէր, յետ
գուածենոյ յաշխարհի մեծաց չայոց օրինակ մի մատենի այսորիկ որ կոչէ բանակի ծշմարտու-
թեանն, բազում աշխառութեանի և չամիր ի տառ ամի զառ եւ ի նորս մայրենի իմ
ամպիկակա թարգմանցի: Այս տպագրեաւ է մատենաւ այս հոգեցամ հրամանաւ ու ճախիւր
վարդապետաց և ու ի մատանց և մեծառոցաց համարական Օրփորդի տպարանի իրաւաց
յամի ունառն մերոյ Ողջի: Ես յոյժ տրումեցա ես, զի ամեափ Ենթք բնագրիա անենաւ եղեա
ունանց չայուղութեամբ եւ մատանադ զի ծկարացի գուածել եսու վասա տպագրեալոյ զյուրին-
դարան նկարաց այսորիկ ըլդիմարականի իւրացիմ, զրուտ զրիմ նամագրիա զեկոյց ի յի-
շատակարականի: Վասա որոյ յը թթեռնութ մէր զմաւեան, ոթէ գուասից ոք օրինակ մի ամբողջ
աղանդեւր զմէզ զի գուսա առ իս ուղարկեսէիք, զի սու տպագրիցի յաւերռածք այսորիկ
բարկառարագոյք մատենի մորոյ³:”

Կանոնագրի ուսումնասիրութեան մէջ առաջնութիւն տուաւ Կոնի թիր Սահա-
կայ կանոններուն (Սովերը Բ, 71—134) եւ մակատար թարգմանեց անզիերէնի
կայ կանոններուն (Սովերը Բ, 71—134):

¹ Եղիշէի պատմութեան հատակոտորք, չամպ. Ամս. 1893, էջ 129—133:

² Ananias of Shirak upon Christmas evening 1896, էջ 321—337:

³ Ananias of Shirak, I. His Autobiography, II. His tract on Easter, 1907, էջ 572—584:

⁴ Բանասէր, Պարս 1903, էջ 207:

⁵ The key of truth. A manual of the Paulician church of Armenia, The Arm. text edited and translated
with illustrative documents and introduction, Oxford 1898, թիմակ Վէ նէ վիշտաւ, չամպ. Ամս. 1898, էջ 219:

կանոններուն վեց հատուածներն ալ. Աւիշանի հրատարակութեան մէջ, ինչպէս յայտնի է, այս վեց հատուածները իբրեւ վեց զատ զատ գրութիւններ համարուած են, մինչ այսպէտք ամբողջն իբրեւ մէկ գործ նկատելով վեց զլուխներու վերածեց կանոնները. կանոնագրքիս էտկան սա ծանօթագրութիւնը «այս սահմանադրութիւն կարգաց գրեցաւ հրամանաւ Ս. Սահակայ... ընկալեալ ի քաջ նահատակէն ի տեառնէն Գրիգորէ թարգմանեցաւ միայն ի յունէ ի հայու,, (Սոփ. Էջ 113)» սապէս փորձեց լուսաբանել «շատ հաւանական է որ առաջին չորս զլուխն մեծ մասը Դ. դարու առաջին կիսուն վերաբերի եւ նայ այժմեան ընազիրն ըլլայ կորսուած յոյն ընազիր մը թարգմանութիւնը, սակայն տարակուածական է թէ Գրիգոր Հուսարուից ըլլայ առող անմիջական հեղինակը եւ ոչ ալ հաւանական է թէ միշտ այն ճեւով, զոր Սահակ տուալ կանոններուս, հասած ըլլան ասոնք մեզի,,. քանի որ Դ. զլիսուն Ը. կանոնին մէջ Աստուածածնի տօնին յիշատակութիւն կ'ըլլայ եւ նմանն տօն մը նոյն իսկ չոռմ չէր հաստատուած է. դարէն առաջ, «ուստի ակնյայտնի է որ կանոններուն մէջ ներմուծումներ եղած են,,: «Կը յուսամ՝ դարձեալ — կը յաւելու հայագէտը — քննել այս կանոններուն կապը հին յունական կանոններու մեծ զանգուածին հետ եւ ցուցընել թէ որքան լոյս կը սփռեն կանոններս ներքսազոյն Սրեւելքի քրիստոնեաներու Դ. եւ Ե. դարու պահոց, տօներուն, խորհուրդներուն, կղերին, եկեղեցիներու եւ վանքերու պատմութեան մասին¹,.. ոժքախտաքար չկրցաւ իրականացընել ուսուցչապետը իր այս շատ կարեւոր խոստումը, մինչեւ կանոններու մէջ յիշատակուած մաստակի սովորութեան մասին ընդարձակ զրելու խոստումը իսկապէս կատարեց, ուստի Animal sacrifices in the Armenian Church (Read March 10th 1898, Էջ 40—48) Les sacrifices d'animaux dans les anciennes églises chrétiennes (Revue de l'histoire des religions 1901, Էջ 108—114) եւ մասնաւորապէս Armenian documents illustrating the history of the rites of the մատաղ (Rituale Armenorum, Էջ 67—85): — 1904ին Բանասէրի մէջ ձեռնադրութեան կանոններու վրայ ֆրանսերէն յօդուած մը հրատարակեց եւ կանոններու հազոյն հայերէն ընազիրները Վենետ. Միկիթ. Մատենադարանի սեփականութիւն Թ. կամ Ժ. դարուն գրուած երկաթազիր Մաշտոցէն (Թ. 457) արտագրելով եւ որից չորս օրինակներու համեմատութեամբ լոյս ընծայեց. նկատելով որ այս Մաշտոցի մէջ կը պակսի «կանոն ձեռնադրութեան եպիսկոպոսի,, եւ թէ այս կանոնը միայն նորագոյն Մաշտոցներու մէջ կը գտնուի Ժ. դարուն Առաքել վարդապետի հեղինակութեամբ՝ փորձուեցաւ եպիսկոպոսի ձեռնադրութեան Հայ եկեղեցւոյ մէջ գոյութիւնը ժխտել². Հացունիքն սակայն եւ անանոն Բանասէր մը յաջողեցան Կոնիքի թիր հակառակ անհերքելի փաստերով ապացուցանել թէ նայ եկեղեցին եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ունեցած է միշտ³: — Կոնիքի թիր հայ ծիսազիտութեան ուսումնասիրութեան նուիրուած զլու գործոցը կազմեց անկասկած Rituale Armenorum՝ Մաշտոցի թարգմանածու ընկա-

¹ The Armenian canons of St. Sahak, Catholicos of Armenia, American Journal of Theology 1898, t. 2, 828-848. int'a 8 w 2 b m 3 v. 2 vols. Calif. 1898. t. 2, 59.

² En concluant il faut noter que le *diacron* ne contient aucun rite de ḥanāq̄at̄ib̄iaū b̄aq̄ib̄iq̄ap̄, à cet égard, il y a accord avec les canons d'Hippolyte, nom de l'ancien ordre de l'église égyptienne. Ce n'est que dans des mss. arm. très-modernes qu'on trouvera le ḥanāq̄at̄ib̄iaū b̄aq̄ib̄iq̄ap̄, composé par ՚Anawr̄at̄ q̄arq̄ash̄ au 13e siècle. Ayant cela il n'y en avait pas. ՚Abdūlāh 1903, t. 270.

³ Βασιλείου 1906, τξ 152-160 ἢ Βριτανόφηπον 1906, Σωρτ 20-22, Σωρή 31, Βούνη 1 Θριάμβοι, Ιην 1905, τξ 228-232;

կան հրատարակութիւնը¹. Այս հրատարակութեան քուն զվարոր մնագիր ընտրեց կոնիսիք, Վենետիկ. Մինիդ. Մատենաղարանին վերը յիշուած Թ. 457 երկաթագիր օրինակը, զոր համեմատեց զանազան կենդրուներու մէջ հաւաքուած ձեռագիր հնագոյն մաշտոցներու հետ (IX—XIV), աչքի առաջ ոնենալով այս անգամ՝ նաեւ տպագիր գրեթէ քողոր օրինակները (XXIV—XXV), ինչպէս նաեւ ասորի եւ յոյն բնագիրները (XXV—XXVI): Բնագրական աղքիւներու այս մասը կը վերջանայ Մաշտոցի յառաջազայութեան համարու պատմութեամբ եւ ծիսարանի կարծեցեալ հեղինակ Ս. Մաշտոցի մասին յետնագոյն դարերու մատենագիրներէն քաղուած կենսագրական հետաքրքիր հատուածներով (XXVI—XXXV): Յետոյ կու գան կանոնները, որոնք կը լուսաբանուին միշտ իւրաքանչիւրին կցուած ծանօթութիւններով եւ ստէպ հայ մատենագիրներէ հաւաքուած բնագիրներու թարգմանութիւններով ենչպէս նաեւ ասորի եւ յոյն կանոններու բնագիրներուն հետ կատարուած համեմատութեան ենթարկեց “Ժամակարգութիւն”,² (The Armenian daily offices), “Ճաշոց”,³ եւ “Տօնացոյց”,⁴ (The old Armenian Lectionary and Calendar). առաջինին անգլիերէն թարգմանութեան իրերւ նախաբնագիր գործածեց Կոնիսիք 1294ին ընդօրինակուած հնագոյն եւ ընտրելագոյն ձեռագիր մը, որուն հետ համեմատութեան դրաւ վեց (ա-ղ) նոյնքան հնագոյն օրինակներ (443—445) Գիերային (447—452), Առաւոտեան (452—464), Արեւագալի (464—468), ճաշու (468—476), Երեկոյեան (477—482), Խաղաղական (482—484) եւ Հանգստեան (486—488) ժամերգութիւններու, որոնց վերջը իրերւ լրացուցիչ մաս աւելցուց նաեւ Օճնեցու եւ Խոսրովիկի ժամակարգութեան մելնութիւններու թարգմանութիւնները ցոյ եւ Զանգուցի ժամակարգութիւններու մէջ զանց առնուեցան Շարականները, որոնց (488—509): Այս հրատարակութեան մէջ զանց առնուեցան Շարականները Das armenische Hymnariumի իրերւ գրամական սակայն Ս. Տէր-Միքէլեանի⁵ The Journal of theological Studiesի մէջ⁶: “Ճաշոցի” (516—527) բնագիրը վերցուց Կոնիսիք Պարիսի Ագուստական Կոնիսիք նուիրեց շատ կարեւոր յօդուած մը. Ճաշոցի մէջ ապային Մատենաղարանի Թ. 20 Ձեռագրէն (A. B.) եւ Բողման codex armenusէն պային Մատենաղարանի Թ. 20 Ձեռագրէն (A. B.) եւ Բողման անունը կը կրեն, որ ինչ (d. 2), որոնք — պէտք է շեշտել — հնագոյն “Տօնամակ” անունը կը կրեն, որ ինչ պէս յայտնի է տասներորդ դարէն ետքն է որ փոխուեցաւ եւ եղան “Ճաշոց”: Հայ նեթանուական տօներուն քրիստոնէական տօներու վերածուելուն պատմական պատմաները հայ զանազան աղքիւներէն քաղելով հիւսեց մասնաւրապէս Կոնիսիք Եր ճաշոցի ուսումնասիրութեան (510—511): “Տօնացոյց”ի թարգմանութեան համար Կոնիսիք նախընտրեց Վատիկանի Թ. 3 հայերէն Ձեռագրին երկրորդ բնագիրը (թղ. 229ա—230), որ հնագոյնն ըլլալ կը թուի եւ գրուած է 1287ին, իսկ թէ ապական պաշտամինըներու ուսումնասիրութեան նուիրուած այս աշխատասիրութեական պաշտամինըներու ուսումնասիրութեան նուիրուած այս աշխատասիրութեական պաշտամինըներու լիակատար լրացման համար կը պակսէր միայն “Փատարազամանթիւններու լիակատար լրացման համար”: Կոնիսիք յետաձեց այս գործը տոյցը, ի ընտութիւնն ու թարգմանութիւնը: Կոնիսիք յետաձեց այս գործը տոյցը, ի ընտութիւնն ու թարգմանութիւնը: Կոնիսիք յետաձեց այս գործը տոյցը, ի ընտութիւնն ու թարգմանութիւնը: Կոնիսիք յետաձեց այս գործը տոյցը, ի ընտութիւնն ու թարգմանութիւնը:

¹ Rituale Armenorum, being the administration of the sacraments and the breviary rites of the Armenian church եւայլն, Oxford 1905,

² The Hymnal of the Armenian church, ասդ, հատ. 1, էջ 285—292;

³ The Hymnal of the Armenian church, ասդ, հատ. 1, էջ 285—292;

թիւնը¹ լիուլի գոհացում տուած էր արդէն քննադատական բոլոր պայմաններուն եւ զիտական այս գործը օտար շրջանակներու պարբերաբար ծանօթացընելու պաշտօնն ալ Բաստարկի ղրդումնվ ստանձնած էր Փէքհատեան²: Սակայն եւ այնպէս Կոնիքի ստոյգ հոմնուած էր թէ the entire volume merits an English translation so that it may be accessible to European scholars (Rituale Armenorum, էջ V եւ The American Journal of Theology 1898, էջ 705—707): Երբ Փէքհատեանի անակընկալ մահափը ընդմիջեցաւ հրատարակութիւնը հայ պատարագներու լատիներէն թարգմանութեան, կրցաւ այնուհետեւ Կոնիքի վերստին անդրադառնալ նախկին իլլ ցանկութեան իրագործումին եւ Patrologia orientalisի մէջ 1922ին հրատարակեց հայ քնազիւներուն անզիւներէն թարգմանութիւնը: Այս աշխատասիրութիւնը հայագիտական վերջին գործը կազմեց Կոնիքի ընթացքը³. յանկարծանաս մահը վերջ տուաւ քեւ մատոր գործունէութեանը վաստակաւոր ուսուցչապետին, որ հեռացաւ մեզմէ անդարձ՝ ահաւոր դատարկ մը թողելով հայագէտներու շարքին մէջ:

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՐԳ ԵՐԳԻ ՈՅՑԻ

ԱՊԵՃԻՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Աղբիւրներ:

Երգ Երգոցի նոր բնագրի մը գիւտը մշեց զիս համառօտ ուսումնասիրութիւն մը պատրաստել Երգ Երգոցի հայերէն թարգմանութեան մասին եւ տպագրութեան յանձնել նորագիւտ բնագիրը: Զենարկեցի այս գործըն սա խոր համազումով, որ Ա. Գրքի հայերէն թարգմանութեան իսկական արժէքը միայն այն ատեն կարելի է դատել, երբ մէն մի գրութիւն յունարէնի հետ համեմատութեան կը դրուի:

Ուսումնասիրութեան եւ բնագրի համեմատութեան համար առջեւս կը գտնուէին հետեւալ տպագիրներն ու ձեռագիրները:

Ա. Ս ԳՐՔԻ

1. Զօհրագեանի տպագրութիւնը, 1805, Վենետիկ (= Z, տարբերակները = Zn):
2. Ռոկան Վրդի տպագրութիւնը, 1666, Վմստերգամ (= F):
3. Միհիթար Աբբահօր տպագրութիւնը, 1733, Վենետիկ (= S):
4. Բագրատունույ տպագրութիւնը, 1860, Վենետիկ (= E):
5. Մեր Մատենագրաբանին, թ. 71, Զեռագիրը, գրուած ԺԳ. գարուն (= A):
6. Մեր Մատենագրաբանին, թ. 55, Զեռագիրը, գրուած ԺԳ. գարուն (= M):
7. Սարգիս Մալեանի Երուսաղէմի 15 Զեռագիրներու համեմատութիւնը, թ. 244, Մեր Մատենագրաբանին (= J):
8. Դարձեալ Վիեննայի ազգ. գրատան Զեռագիրը (= H):
9. Մողոննի գրքերու ձեռագիրներէն:
9. Մեր Մատենագրաբանին, թ. 274, 2 գրուած 1337ին (= B):

¹ Արբագան պատարագաւուստոյցը Հայոց, թարգմանութիւնը պատարագաց Յունաց, Վարդեց եւ Համբաւց հանդերձ ընտութեամբ, նախագիտելեօր եւ ծանօթութեամբ, Վիեննա 1897:

² Denkmäler altarmenischer Messliturgie. I. Ein dem hl. Gregorius von Nazianz zugeschriebene Liturgie, Oriens Christianus, Neue Serie I, էջ 204—214. II. Die angebliche Liturgie des hl. Katholikos Sahak, անդ, III, էջ 16—31:

³ Old Armenian Liturgies, Patr. Or. 1922.